

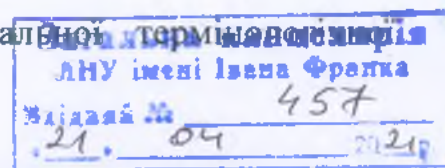
ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора, член-кореспондента НАН України Загнітка А. П. про дисертацію Білоусової Роксани

Зіновіївни “ ТЕРМІНИ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ТА БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (системно-структурна організація)” (Львів, 2021. – 279 с.; основний зміст – 187 с.; автореф. – 20 с.), подану до спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка для захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Бібліотечно-бібліографічна термінологія – одна з найдавніших і найцікавіших терміносистем не лише національного, а й світового термінофонду. Ще від античних часів (дерево Порфирія Фінікійського) до десяткової системи Мелвіла Дьюї й до сьогодні актуальним залишається оптимізації пошуку та систематизації джерел. Як підсистема наукової термінології вона розкриває загальні тенденції розвитку національної мови. До термінів цієї сфери неодноразово зверталися українські дослідники: захистила дисертацію Марія Сташко (1999), видала монографію Галина Солодоіденко (2010), з’являються окремі публікації міні-словників термінів бібліотечної справи: Марії Безрукої (Івано-Франківськ, 2013), Галини Швецової-Водки (Київ, 1998), статті про терміни цієї галузі (Т. Добко, Е. Куделько та ін.)

У сучасній лінгвістиці цілком мотивованим є зацікавлення питаннями термінології, термінографії від аналізу напрямів, тенденцій і закономірностей формування цілісності національної термінологічної системи, визначення функційного статусу її окремих складників і встановлення закономірностей розширення термінологічного корпусу з окресленням сильних і слабких позицій його компонентів. Останнє й умотивовує актуальність простеження історії становлення термінології, особливостей її внутрішнього структурування та специфіки семантико-парадигмальних зв’язків, спроби встановити її зв’язки з іншими структурними складниками загальнонаціональної термінології

системи. Тому таким вагомим постає студіювання термінологічних систем у цілісній системі функціонування української мови для з'ясування основних напрямів сучасного стану термінологічної системи та встановлення тенденцій розвитку в майбутньому, визначальних чинників унормування термінів у їхній співвідносності з поняттєвою основою, простеження тенденцій розпросторення номенклатурної бази і под.

З розвитком процесів інформатизації суспільства діяльність книгозбірень переміщувана в нове комунікаційне середовище, у зв'язку з чим відбувається трансформація змісту, форм і методів їх роботи. Інформатизація, комп'ютеризація й запровадження новітніх технологій уможливають подальший інноваційний розвиток бібліотечних установ, їхню інтеграцію в єдине інформаційне середовище, посилюють міжбібліотечні комунікації та, разом з тим, окреслюють основні проблеми у взаємодії бібліотек. Сьогодні в умовах жорсткої конкуренції на ринку інформаційних ресурсів упроваджують нові бібліотечні послуги, удосконалюють системи обслуговування користувачів. У кінці минулого на початку цього століття УББ здійснило впевнений перехід до інформаційно-технологічного періоду та інновацій, що безпосередньо вплинуло на галузеву термінологію.

Зараз пріоритетним напрямом є бібліотечно-інформаційна діяльність, скерована на формування документно-інформаційних ресурсів як бази наукових досліджень, а також наукове, аналітичне, бібліографічне опрацювання інформації, створення консолідованих електронних інформаційних ресурсів і забезпечення використання світового потоку інформації. Цей напрям суспільної діяльності має істотне соціокультурне значення, сприяє постійному й необхідному оновленню інформаційного ресурсу в системі інформаційних обмінів соціальної структури, є базою інноваційного розвитку і водночас зумовлює нові процеси в УББТ.

УББТ початку ХХІ ст. становить розгалужену й чітку систему найменувань (зібрано корпус із 2552 одиниць), об'єднаних у тематичні групи лексики (24), що постійно й інтенсивно поповнювана новими термінами і втрачає старі чи застарілі фахові лексеми. Ці кардинально протилежні й водночас

взаємозумовлені явища пов'язані з позамовними (це насамперед технічні інновації) та мовними процесами розвитку системи УББТ. Саме розгляд таких процесів і термінів на їх позначення й становить основу наукової праці Роксани Білоусової.

За мету дисертантка поставила комплексне лінгвістичне дослідження української терміносистеми бібліотекознавства та бібліографознавства (с.21), що передбачило розв'язання 6 завдань, серед яких опис розвитку термінології аналізованого періоду, вияв основних типів зв'язків у межах УББТ, розкриття лексико-семантичних процесів, що в ній відбуваються, окреслення структурних моделей цих термінів, і, що досить важливо, поставлено питання про правописні норми, тенденції їх унормування в передачі цих термінів на письмі.

Значна за обсягом джерельна база роботи: сучасні українські термінологічні словники та довідники УББ, галузеві довідкові видання, спеціальні та загальномовні словники, загальні та галузеві енциклопедії; статті, монографії та дисертації, об'єктом дослідження яких була УББТ – дозволила Роксані Білоусовій здійснити глибокий та детальний аналіз терміносистеми, оскільки поєднала в своїй особі не лише прискіпливого термінолога, а й досвідченого фахівця з бібліотеко- та бібліографознавства.

Робота має традиційну структуру: містить теоретичні й практичні частини. Так, у першому розділі дисертантка занурилася в історію становлення та еволюцію галузі, починаючи від ХХ ст. (Бібліотечна і Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка, Бібліотечна і Бібліографічна комісія при Всеукраїнській академії наук, її роль і значення у становленні українського бібліотекознавства, “Репертуар української книги” і “Друкований зведений каталог україномовної книги” як визначальні риси сучасного українського бібліотекознавства та бібліографознавства), розглянула бібліотечно-інформаційну діяльність початку ХХІ ст.: вимога часу і потреба суспільства, приділила увагу сучасній українській термінографії українського бібліотекознавства та бібліографознавства й чітко окреслила теоретико-методологічні засади дослідження термінології українського бібліотекознавства і бібліографознавства. Однак, на нашу думку, не варто було дублювати назву в

підпунктах 1.1.2 та 1.1.2.1.,1.1.2.2, що переобтяжує підрозділ та розсіює увагу, а можна було б обійтися, наголошуючи лише предмет розгляду.

У підрозділі 1.3 здійснено аналіз праць з бібліотекознавства та бібліографознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст.: Марія Сташко, Галина Швецова-Водка, Людмила Ільницька, Наталія Рибчинська, Віра Загуменна, Тетяна Добко, Людмила Глазунова, Михайло Геращенко, Людмила Добровольська, Ніна Вернигора, Тетяна Вересовська, Вікторія Бондаренко та ін., а також низки сучасних словників, що зайвий раз переконує нас у ґрунтовній обізнаності дисертантки з об'єктом свого дослідження. Як стверджує авторка наукової праці, характерною рисою термінотворчості на цьому етапі є інтенсивна наукова робота у сфері національної лексикографії, пошук оптимальних моделей термінотворення, врахування особливостей українського ресурсу терміносистем (с.57).

Чітко і систематично схарактеризовано в дисертацію методологію, яка виконує не абстрактну роль у дослідженні, а переплетена з аналізованим матеріалом і дала змогу правильно вибудувати стратегію й тактику дослідження, заактуалізувати потрібні результати.

У наступних розділах описано тематичні групи й лексико-семантичні відношення між галузевими термінами, здійснена структурно-словотвірна характеристика термінів та окреслено проблему їхньої кодифікації.

Розглядаючи тематичні групи, Роксана Білоусова диференціювала терміни УББ на позначення дій, процесів, явищ (370 одиниць), різновидів видань (192 одиниці), сукупностей, об'єднань, груп (174 одиниці), елементів і частин (165 одиниць), властивостей, особливостей, характеристик та ознак (160 термінів), типів бібліографічних посібників і покажчиків (120 одиниць), видів каталогів і картотек (75 одиниць), організацій та підрозділів (71 одиниця), кількісної характеристики, розміру видавничої продукції чи обсягу документації (65 одиниць), видів інформації (60 одиниць) та ін. Усього встановлено 24 групи. Найменшу кількість фахових лексем увійшло до групи на позначення часових проміжків (2 одиниці): *бібліографічний інтервал, термін*

зберігання документів, з точністю формулювання якої не зовсім можна погодитися.

Розглядаючи семантичні відношення, авторка наукової праці виявила два види гіперо-гіпоніміїчних відношень: імпліцитні й експліцитні, а також *неправильні* гіпоніміїчні відношення, які розглянуті у вертикальному та горизонтальному напрямках. Вона стверджує, що «саме такі гіперо-гіпоніміїчні блоки якнайкраще відтворюють організацію УББТ і визначають місце кожного терміна в ній, репрезентують ступінь складності вивчення УББТ як системи» (С.80). Логічним постає в такому разі питання: тоді чому ж вони *неправильні*?

Як відомо, гіперо-гіпонімію називають ще квазісинонімією. Тому мотивовано, що від них Роксана Білоусова перейшла саме до цих парадигмальних відношень. У роботі виділено й проаналізовані а) лексичні, б) словотвірні, в) синтаксичні (структурні) синоніми. У синоніміїчних відношеннях вступають різні за походженням терміни: національні та запозичені (у різній комбінації між собою), а також сучасні та застарілі. До речі, прикметники *зношений* та *ветхий*, які поєднувані із терміном *документ*, не стільки пов'язані з активним і пасивним шаром лексики, скільки з порушенням лексичних норм на сучасному мовному зрізі. Вдало окреслені синоніміїчні ряди з різною кількістю компонентів (від трьох до шести). Окрім того, дисертантка переконливо доводить, що в синоніміїчних відношеннях вступають терміни різних структурних рівнів.

Дифенційовані в роботі й поняття варіантності в УББТ. Кожне положення роботи підтверджують думки науковців, процитовані в тексті, що ще раз доводить не лише добру обізнаність дисертантки з об'єктом дослідження, а й із його джерельною базою, умінням послуговуватися нею. З-поміж варіантів Роксана Білоусова вичленовує: фонетичні, словотвірні, за родовою, числовою кореляціями, комбіновані варіанти, орфографічні та низку синтаксичних. Очевидно, що назва «комбіновані варіанти» досить загальна й підходить до багатьох видів варіантів, у тому числі й синтаксичних. Виявлені й оказіональні пари. Характерними є також універбація й усунення малоінформативних елементів і частин терміна, квантитативні варіанти.

Як стверджує дисертантка, проблема синонімії та варіантності в термінології й надалі актуальна, її подальше розв'язання допоможе вирішити низку питань формування будь-якої галузевої терміносистеми в синхронії та діахронії (с.105).

Окрема увага в роботі приділена явищу антонімії. В антонімні пари УББТ об'єднані терміни, яким притаманні: а) однорідні ознаки; б) несумісні ознаки; в) дихотомія спільної родової ознаки. Потріно зазначити, що поза цією терміносистемою, у загальному вжитку, такі фахові лексеми не завжди позначають протилежність (традиційне – електронне). За структурою у роботі розглянуті синтетичні й аналітичні антоніми, за поняттєво-семантичними зв'язками – контрарні (*усна форма – [усно-писемна форма] – писемна форма*), контрадикторні (*текстовий документ – нетекстовий документ*), комплементарні (*друковані джерела – рукописні джерела*), векторні (*вхідна інформація – вихідна інформація*); за обсягом представлення інформації виділено повні й часткові антоніми.

Істотним є те, що дисертантка не оминула увагою й безпосередній зв'язок між формуванням пар антонімів і розвитком гіперо-гіпонімного блоку, що також свідчить про дуже ретельний розгляд терміноодиниць та відношень між ними.

Виявила Роксана Білоусова й паронімію в системі УББТ (*зчитування – вичитування, звід – звіт*), відмінність термінів за структурою, ступенем зближення, належністю до певних терміносистем, частиномовною належністю, засобом належності, наявністю спільного кореня, кількістю стрижневих слів та ін.

Широко й глибоко розглянуто полісемію в УББТ, яка виявлювана на тлі зіставлення термінного значення зі значенням загальноновживаного слова, яке термінологізувалося на ґрунті переносного вживання, зокрема метафори (*метелик*). Приклади дібрані з багатьох спеціальних джерел, однак викликає певний сумнів щодо того, що термін *шапка* – як ‘заголовок у газеті угорі шпальти, що відноситься до всіх її матеріалів’ має відношення до бібліотекознавства чи бібліографознавства. Виявлений розвиток полісемії і

всередині терміносистеми (*користувач, зошит*) і між терміносистемами (*діамант, терція*).

Окрема увага приділена структурним особливостям та словотвору. За структурою терміни поділяють на: а) прості афіксальні слова, б) складні слова (композиції, юкстапозити, аббревіатури) та в) терміни-словосполучення. Як бачимо, деяка інформація повторюється.

Основні способи творення слів УББ є: а) морфологічні (афіксація, основокладання, словоскладання, аббревіація) та б) неморфологічні (насамперед лексико-семантичний). Торкнулася дисертантка у цьому розділі й співвідношення національного та інтернаціонального, про яке також побіжно йшлося у попередньому розділі.

Розглянута в роботі і частиномовна характеристика термінів, різні способи творення термінів, відповідно до класичного поділу на морфологічні та неморфологічні. Аналізуючи аналітичне термінотворення, звернімо увагу, що в основному дисертантка розглядає їхню структуру та комбінацію в ній термінолексем і загальноживаних слів. А також за кількістю складників: дво-, три-, чотири- і багатоконпонентні, розписані найрізноманітніші їхні моделі з різною комбінацією складників.

Напевно, найактуальнішою частиною роботи є питання кодифікації термінів цієї галузі, що природно виокремлене в окремий підрозділ. На конкретному фаховому матеріалі Роксана Білоусова показала недоліки стосовно функціонування неунормованих понять і висловила свої рекомендації щодо їх удосконалення й заміни. Звернула увагу й на правописні моменти, хоча не завжди можна погодитися з обов'язковістю перетворення терміна-юкстапозита у прикметниково-іменникову структуру, однак юкстапозити зі запозиченими компонентами *веб-*, *он-* та ін. змінили свій правопис, що вдало підмітила дисертантка і подала у відповідних таблицях.

Висновки до кожного розділу та загальні висновки роботи чіткі, відповідають задекларованим завданням. Список використаних джерел містить 33 джерела, а наукової літератури - 270 позицій. У додатках подано індексований перелік розглянутих термінів.

Зміст автореферату повністю відбиває зміст відповідних структурних компонентів (вступу, розділів і висновків) дисертаційного дослідження.

Незважаючи на ґрунтовність аналізу бібліотечно-бібліографічної термінології, мотивованість запропонованих висновків і рекомендацій, виникають окремі запитання:

1. Як відомо, кожна терміносистема містить, крім базових ядерних термінів, периферійні – терміни інших терміносистем. Чи можна цілком коректно перерахувати такі галузеві системи й схарактеризувати їхнє місце в УББТ?
2. Який відсоток іншомовних запозичень виявлено у досліджуваному матеріалі? Цікавою є також думка дослідниці щодо їх уживання в УББТ.
3. Як отримані результати упроваджені в навчальний процес?

Водночас виникає декілька дискусійних зауваг та побажань:

1, Розглядаючи тематичні групи термінів, перераховано окремих авторів кваліфікаційних праць, які в наукових дослідженнях здійснили такі тематичні класифікації. Видається, що поділ на тематичні групи є майже в кожній дисертації, присвяченій лінгвістичному аналізу галузевих терміносистем. Це вже як закон жанру. Очевидно, варто було це наголосити в дисертації з належним резюмуванням та висновками.

2. Часто ілюстративний матеріал до теоретичних положень містить терміни видавничої справи, документознавства, соціальних комунікацій. Чи є межа між ними в УББТ? Якщо така межа наявна, то як її можна скваліфікувати?

3. У дисертації структура термінів розглянута в межах різних розділів: і в аналізі парадигмальних відношень, і синтагмальних. (розділ другий і третій). Наскільки доцільним постає такий повтор?

4. Наскільки логічно стверджувати, що запозичені терміни на зразок *автоматизація, акредитація, глобалізація*, а також *демонтаж, дезинфекція, демонтаж* та ін. утворені в українській мові. Вони безпосередньо запозичені з інших мов, хоча мають латинську основу. Можливо, в цьому разі наявне

підпорядкування такого зразка терміноодиниць закономірностям внутрішньомовного членування.

5. У «3.4. Аналітичний спосіб як основне джерело поповнення української бібліотекознавчої та бібліографознавчої термінології» (сс. 169–184) говориться про різні моделі двокомпонентних, трикомпонентних, чотирикомпонентних і багатоконпонентних (останні складаються з п'яти і більше компонентів) сучасної УББТ. Що можна віднести до структури аналізованих терміноодиниць, аж ніяк не про тенденції й процеси сполучуваності слів різної частиномовної належності в цілісне термінне словосполучення та ін.

Однак висловленні запитання та дискусійні положення аж ніяк не применшують наукової новизни, важливості і значення роботи. Оскільки з її появою українське термінознавство отримує новий істотне поповнення досліджень терміносистем із розкриттям особливостей структури й системи, нормативних тенденцій та упорядкування УББТ через простеження її взаємодії з іншими термінологічними системами. Робота пройшла належну апробацію на міжнародних та регіональних конференціях (Львів, Київ, Варшава). Основні положення та практичні результати висвітлено у 6 статтях, одна з яких за кордоном, авторка обґрунтовує виклад думок у дисертації покликанням на власні публікації. Аналіз цих публікацій переконує, що концептуальні положення дисертації знайшли адекватне висвітлення в них. Авторка повною мірою використовує напрацювання цих публікацій у структурі своєї роботи.

Описані особливості фахової терміносистеми доповнюють знання про лексичну систему загалом, уточнюють деякі поняття термінознавства, поглиблюють відомості про загальні напрями розвитку спеціальної лексики, закономірності її формування та функціонування.

Опонована дисертація *«Терміни бібліотекознавства та бібліографознавства в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття (системно-структурна організація)»*, відповідає всім вимогам, які встановлені у «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами), а також

вимогам МОН України, що передбачені для кандидатських дисертацій, а її авторка, *Білоусова Роксана Зіновіївна*, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

А.П. Загнітко

